

התורה, מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים. וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משבח.

פסחים 116א

פירוש
קדמון

מצוה עלינו לספר. אע"פ שאנו יודעים את התורה שכתוב בה הרבה יציאת מצרים, מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים בלילי פסחים, דכתיב⁶⁴: שמור את חדרש האביב ועשית פסח לה' אלהיך כי [בחודש האביב] הוציאך ה' [אלהיך] ממצרים לילה (דברים טז א).

הרי זה משובה. אע"פ שלמד וידע כל יציאת מצרים דין 64 צ"ע מה הוא מביא לראיה מהפסוק הזה.

רי"ד

ואפי' בולנו חכמים בולנו נבונים מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים. כדאמרינן³⁰: אפי' שני תלמידי חכמים הבקיאם ביציאת מצרים צריכין לספר.

30 פסחים קטז א.

שבלי
הלקט

ואפילו בולנו חכמים בולנו נבונים וכו' מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים. כדאמרינן⁷⁴: אפילו שני תלמידי 74 פסחים קטז א, והשווה רי"ד כאן.

ארחות
חיים

הוא וכו' (שמות יב כז), ונאמר: והגדת לבנך (שם יג ח), ונאמר: כי ישאלך בנך (שם שם יד). ויש לנו לספר כל הענין כמו שכתוב: למען תזכור (דברים טז ג)³⁰. ומתחיל בגנות ומסיים בשבח, ואז יצאנו ידי חובתינו, אך כל המספר ביציאת מצרים אחר אכילתו הרי זה משובה.

30 ב"מיוחס לרשב"ם" נוסח שונה, ומדברי רבינו נראה שכונתו שמהפסוקים הנ"ל לא למדנו אלא שיש להודיע אלו שאינם יודעים, ומה שאמר בעל ההגדה שאפי' בולנו יודעים יש מצוה לספר כל הענין, זה נלמד מהכתוב "למען תזכור", שפסוק זה לא נאמר אצל שאלת הבנים, אך צ"ע שהרי בברכות יב ב למד מפסוק זה מצות "זכירת יציאת מצרים" כל השנה, ואין נלמד מכאן

רשב"ץ

שעונין בוי' דברים הרבה⁸³, כמו שכתוב: תאכל עליו מצות לחם עוני למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך (דברים טז ג), וכל המספר⁸⁴ ביציאת מצרים בכל שעה⁸⁵ הרי זה משובה וכו' ש בלילה הזה. וכן היו עושין

82 לפנינו בגמ': שעונין עליו, עי' הע' הקודמת. אך במאמר חמץ שם גם רבינו גורס: עליו. 83 פסחים לו א. ויש לעיין למה הוצרך ללמוד משם, והרי שומנה בלילה הזה נלמד בהגדה להלן עמ' סח ב"בעבוד זה" – "לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך", ולכאורה אפשר ללמוד משם גם שיהיה על הלחם הזה לפי מה שמפרש רבינו שם ש"בעבוד זה" משמע שהוא מראה באצבע. 84 לכאורה משמע שגירסתו: "המספר", ולא: "המרבה לספר" (ועי' אבודרהם שהקשה על גירסא זו שהסיפור הוא חיוב ואין שייך לומר על זה "הרי זה משובה", וליישב זאת הוסיף רבינו: "בכל שעה"). אך בסמוך לשונו: כי המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובה. 85 מבואר בדברי רבינו ששייך להרבות בסיפור יציאת מצרים גם שלא בזמן המצוה. וראה הע' 67 בפירוש קדמון.

את מצרים ואת בתינו הציל (שמות יב כז), ונאמר: והגדת לבנך (שם יג ח), ונאמר: כי ישאלך בנך (שם שם יד). ויש לנו לספר כל הענין²¹ מתחיל בגנות ומסיים בשבח²², ובוה יצאנו ידי חובתינו²³, אך כל המספר²⁴ ביציאת מצרים אחר אכילתו²⁵ הרי זה משובה.

21 בארחות חיים נוסח שונה עיי"ש. 22 פסחים קטז א. 23 נראה שאינו מוסב אדלעיל, כלומר, שאז יצאנו ידי חובת "והגדת לבנך", כי לא משמע ש"מתחיל בגנות ומסיים בשבח" הוא מדאורייתא (עי' בארחות חיים סדר ליל הפסח סי' יח בשם יש מפרשים שמן התורה יוצאים אפילו בדיבור אחד), אלא כונתו: יצאנו ידי חובתינו מדרבנן שתיקנו נוסח להגדה כמו שתיקנו נוסח לתפילות. 24 נראה מדברי רבינו שנוסחתו בהגדה: "וכל המספר" (ראה הגדה שלמה עמ' טו שברוב ההגדות שכתוב בהן "המספר" הנוסח הוא "שכל המספר", ורק בהגדות בורדות הנוסח: וכל המספר) ונוסח תמוה הוא כמו שתמה האבודרהם, דכיון שהוא מצוה עלינו לא אמרינן בה "הרי זה משובה", ומדברי רבינו שהוסיף "אחר אכילתו" מבואר שהוא מפרש שבאמת הכוונה למי שמוסיף על עיקר החיוב ומיושבת קשיית האבודרהם (וא"א ליישב כן אלא לפי נוסחת רבינו "וכל המספר", שאילו לנוסח "שכל המספר" הרי זו סיומת למה שאמר לפנינו "מצוה עלינו לספר"), אך לשון בעל ההגדה "המספר" קשה לפי זה. שמשמע עיקר החיוב ולא התוספת. בהגדות פה ישרים (וזהו כנראה תיקון ע"פ הנוסח המקובל): אך המרבה. 25 ראה בסמוך.

שכל המספר ביציאת מצרים, יותר מחבירו²³, הרי זה ראב"ן משובה. מפני שמרבה בכבוד המקום.

23 נראה שהוקשה לו קשיית האבודרהם על הנוסח "כל המספר הרי זה משובה" שהרי הוא מחייב לספר ואין שייך לומר על זה "הרי זה משובה", ולכן הוא מפרש שהכוונה: כל המספר יותר מחבירו, כלומר, גם לפי הנוסח "כל המספר" הכוונה: כל המרבה לספר.

ובהודאות⁴⁷, וכל המרבה לספר יותר⁴⁸ הרי זה משובה, ואנו ריטב"א

יהיה לכם כליל התקדש חג ושמחת לבב" (ישעיה ל כט) שנדרש בגמ' (פסחים צה ב) על ליל פסח, ובשבלי הלקט סי' ריח כתב: ואומרים פה אחד בהלל ובשיר ובנחת הא לחמא עניא וכו' שכן מצינו באבותינו שנאמר השיר יהיה לכם וכו'. וכן מבואר בזהר פר' בא (מ ב) שיש לומר את ההגדה בשמחה. וביסוד ושוורש העבודה שער ט פרק ו כתב שעיקר הסיפור הוא התורה והשמחה שבלבו. 47 מבואר בדבריו שבכלל סיפור יציאת מצרים גם הודאה לה', וכן מבואר ברמב"ם (ספר המצוות עשין קנז): שציונו לספר ביציאת מצרים וכו' ולהודות לו ויתעלה על כל טוב שגמלנו. ועי' מש"כ בזה בספר הסוד הערוך ח"א פרק קג ס"ג. 48 בפירוש ההגדה כ"ג (הנ"ל

הכי גרסינן: **וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה אבודרהם משובה**, ולא גרסינן: וכל המספר ביציאת מצרים, דכיון שהיא מצוה עלינו לא אמרינן בה "הרי זה משובה", אלא מחייב הוא לעשות מה שנצטווה⁷⁹, אבל להא דגרסינן "וכל 79 ראה ראב"ן כאן ובהע' 23.

מַעֲשֵׂה בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻעַ וְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּנֵי עֲזַרְיָה וְרַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי טַרְפוֹן, שֶׁהָיוּ מְסֻבִּין בְּבֵנֵי

פירוש קדמון

עליו להזכיר⁶⁵, דכתיב: למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך (שם שם ג).

ומעשה באותן חכמים שהיו מספרין אפי' שהיו יודעים בטוב כל יציאת מצרים⁶⁶.

65 מוכח מדברי רבינו שהיא מפרש ש"הרי זה משובח" מוסב על המספר יציאת מצרים אע"פ שהוא יודע כל התורה כולה וולא על "המרבח" (לספר), והיינו שנוסחתו בהגדה: "שכל המספר ביציאת מצרים" (וראה הגדה שלמה עמ' טו בחילופי נוסחאות ובאבודרהם כאן), וכן מוכח מדבריו בסמוך, עי' הע' הבאה. 66 גם מכאן מוכח כנ"ל בהע' הקודמת, שהרי המעשה מוסב על

שבלי הלקט

חכמים הבקיאין בהלכות פסח שואלין זה את זה כדי לקיים מצות "והגדת"⁷⁵. והנה מביא ראייה הלכה למעשה –

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע וכו' שהיו מסובין בבני ברק. שם מקום⁷⁶ מנחת בני דין⁷⁷ בספר יהושע⁷⁸.

75 ראה להלן עמ' סג ש"והגדת" אינו ציווי על סיפור יציאת מצרים, אלא על פתיחת פתח למי שאינו יודע לשאול כדי שישאל, ולפי זה לא היה לו לומר כאן: "לקיים מצות והגדת". 76 "שם מקום" – רי"ד כאן. 77 בגד' בשיבוש: בנימין. 78 יט מה.

ארחות חיים

מעשה בר' אליעזר וכו'. זה⁸¹ ודאי היה אחר אכילה, דאי קודם אכילה הא אמרינן⁸²: חוטפין מצה בלילי פסחים בשביל שלא יישנו.

גם "סיפור יציאת מצרים" בליל פסח. 31 כל הקטע מקורו ב"מיוחס לרשב"ם". 32 פסחים קט א, ראה הע' 28 במיוחס לרשב"ם.

רשב"ץ

התנאים הראשונים. וזהו שהשלים: **מעשה בר' אליעזר ור' יהושע⁸⁶ ור' עקיבא ור' טרפון**, שהיו בזמן בית שני וגם אחר החורבן⁸⁷, **שהיו מסובין בבני ברק**, שהוא מקום בארץ ישראל כמו שכתוב ביהושע בנחלת מטה בני דן: ויהוד ובני ברק וגת רמון (יהושע יט מה). ולשון "מסובין" – לשון היושבין לסעוד⁸⁸, בלשון תלמוד⁸⁹: כיצד סדר הסיבה.

86 חסר: ר' אלעזר בן עזריה. 87 עי' מכות כד א–ב על ר"ג ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא שבכו על חורבן בית המקדש. וראה מגן אבות לרבינו על אבות פ"ב מט"ז שהביא כמה הוכחות שרבי טרפון היה בזמן החורבן וראה הבית בבניינו. 88 נראה כוונתו שאין פירוש "מסובין" האמור כאן שהיו מוסיין על צד שמאל (כלשון "הסבה" המוזכר במצוות הלילה), אלא רק שהיו יושבין לסעודה, וישיבה זו מכונה "הסבה" כמו שכתב רש"י בשמאל א טו יא: כל מושב סעודה קרויה הסבה (או משום שבדרך כלל היו אוכלים בהטייה על צד שמאל (עי' רש"י שם כ כה), או משום שיושבים מסביב לפת כמו שפירש הערוך ערך סב), ומה שהכריחו לפרש כן (ולא שהיו על צד שמאל) אולי משום שר' עקיבא היה תלמידם של ר' אליעזר ור' יהושע ואין תלמיד מיסב בפני רבו, וכמו שכתב מדעתו בספר זכור לאברהם (אלקלעי) ח"ג אות קכא. 89 ברכות מו ב. כנראה כוונת רבינו להזכיר

מיוחס לרשב"ם

מעשה ברבי אליעזר ור' יהושע וכו'. וזה²⁶ היה אחר משמע שכוונתו להזכיר מכאן את מה שכתב לעיל שהמרבח לספר ביציאת מצרים היינו אחר אכילתו ומשום שהייתי אומר שלא שייך לספר ביציאת מצרים אלא לפני האכילה. אך צ"ב שמוכח שההוכחה שהמעשה היה אחר אכילה היא מוכח הדין שחוטפין מצה בלילי פסחים, א"כ משום דין זה עצמו הרי צ"ל ש"כל המרבח" הוא אחר אכילתו ולמה צריך לראיה. ואפשר שאלמלי המעשה בר' אליעזר היה אפשר לומר שבאמת אין שייך להרבות בסיפור אחר האכילה, ומה שנאמר "כל המרבח הרי זה משובח" הוא לפני האכילה ובלבד

ראב"ן

בבני ברק. שם מקום²⁴.

24 ראה ר"י בן יקר ושבלי הלקט.

ר"י בן יקר

בבני ברק. שם מקום, דאמרי' פרק בתרא דכתובות⁷¹. 71 ק"א ב. ועי' שבלי הלקט שכבר נזכר בספר יהושע. וראה אברבנאל.

ריטב"א

מביאים ראייה לזה ממעשה בר' אליעזר וכו' שהיו חכמים גדולים וסיפורו ביציאת מצרים כל אותו הלילה⁴⁹. ובמכילתא⁵⁰ אמרו: רבי אליעזר אומר חייב אדם לעסוק בהלכות פסח עד חצות, לפי⁵¹ שהוא סובר⁵² שזמן אכילת הפסח וההלל⁵³ עד חצות שבו נגאל⁵⁴. ומסדר ההגדה⁵⁵ לא

בהע' 9: וכל המספר יותר, וראה אבודרהם. 49 כלומר, הראיה היא לשני הדברים שאמר, גם שאפי' חכמים מצויים לספר ביציאת מצרים, וגם שכל המרבח הרי זה משובח. 50 סוף פרשת בא. ולפנינו שם: ר' אליעזר אומר מניין שאם היתה חבורה של חכמים או של תלמידים שצריכים לעסוק בהלכות הפסח עד חצות. 51 ר"י בן יקר (לעיל עמ' לה). 52 בברכות ט א. 53 בגמ' שם לא נזכר הלל, אך כן הוא דעת כמה ראשונים, עי' רשב"א ברכות ט א ור"ן סוף פסחים (כו ב) ורמ"א ס' תעו ס"א. 54 בגמ' שם מבואר שלדברי הכל הגאולה היתה בערב, והסוברים שזמנה עד חצות הוא משום שנאמר: בחפזן (שמות יב יא), שפרשו: בשעת חפזן, והוא סבור שהכוונה לחפזן של מצרים שהיה בחצות, וצ"ע מה שכתב רבינו על זמן חצות: שבו נגאל. 55 אין לפרש שכוונתו על מה שהביא מסדר ההגדה את המעשה בתנאים שסיפורו ביציאת מצרים כל הלילה, שאם כן, גם בדעתם של התנאים הנוכחים בעצמם היה לו לומר כן, ואמנם בדעתם אי אפשר לומר כן שהרי רבי אליעזר ורבי אלעזר בן עזריה סוברים בפירוש (בברכות שם) שזמנה עד חצות, וע"כ שבדעתם אין צריך לומר כן (ולא משום שהם האריכו לספר אפי' בשעה שאין

אבודרהם

המרבח לספר" ניתא, והכי קאמרו: מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים, ואפי' בדיבור בעלמא שידבר מענין יציאת מצרים יצא ידי חובתו, וכל המרבח לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח. ואנו⁸⁰ מביאין ראייה ממעשה דרבי אליעזר וחביריו שהיו חכמי הדור ואפילו הכי סיפרו כל אותו הלילה ביציאת מצרים.

בבני ברק. שם מקום⁸¹.

80 "ואנו... ביציאת מצרים" – ריטב"א. 81 ר"י בן יקר.

בְּרַק, וְהָיוּ מְסַפְּרִים בִּיצִיאַת מִצְרַיִם כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה, עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם: רַבּוֹתֵינוּ, הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שַׁחֲרִית.

פירוש קדמון

הגיע זמן קריית שמע. שאם לא מפני שקריית שמע מצוה מה שאמרו הרי זה משובח, והוא מפרשו שהראיה היא ממה שסיפרו אע"פ שידעו.

ר"ד

בבני ברק. שם מקום.³¹

31 ראה שבלי הלקט לעיל עמ' לו.

שבלי הלקט

הגיע זמן קריית שמע של שחרית. פירש אחי ר' בנימין נר"ו⁷⁹: בא להודיענו שאילמלא קריית שמע שהיא מצוה עוברת לא היו נמנעים מלספר⁸⁰.

79 וכ"כ בפירוש קדמון. 80 ראה הע' 67 בפירוש קדמון.

פירוש קדמון

ריטב"א

נראה לו כן, אלא כרבנן דאמרי⁵⁶ עד עמוד השחר, וכן הלכה⁵⁷. אע"פ כן, ראוי הוא להחמיר⁵⁸. וסתם התנא דבריו⁵⁹, כדי שלא יבוא לקצר בדבר מפני החשש, שיאמרו שמא כבר

כבר מצוה בזה, שהרי ממש"כ בסמוך "ועוד י"ל וכו'" מוכח שעכשיו הוא סובר שהם האריכו בסיפורם עוד לפני שקיימו ארבע כוסות ואכילת מצה, אלא בוודאי כוונתו כמש"כ הר"י בן יקר שמחמת טירדה לא שמו לב שכבר עבר חצות. אלא צריך לפרש כוונתו כאן על שמסדר ההגדה כתב בסתם "כל המרבה הרי זה משובח" ולא פירש "עד חצות" כמו שפירשה המכילתא הנ"ל, וכמו שהעיר הר"י בן יקר, וכן נראה מהמשך דבריו: וסתם התנא דבריו וכו'. וראה בסמוך הע' 61. 56 בברכות שם. 57 כ"כ רבינו גם בהלכות סדר ההגדה (נדפס בסוף חי' הריטב"א פסחים נוהד' מה"ק עמ' טז ועמ' מא) ובחידושים לקידושין נד ב וכשיטת הרבה ראשונים, ראה עיניים למשפט ברכות ט א שציננ. 58 אינו מבואר כאן למה ראוי להחמיר, ובהלכות סדר ההגדה שם עמ' טז כתב שראוי לחוש לשיטות שזמנה עד חצות, ובעמ' מא שם מבואר שאף לפי השיטות שזמנה עד עמוד השחר יש לחוש שמא מדרבנן זמנה עד חצות. 59 נראה שהוקשה לו לפי מה שמסיק שראוי לחוש להחמיר למה סתם מסדר ההגדה את דבריו שכל המרבה הרי זה משובח ולא סייג את דבריו שזו רק עד חצות. ויש לעיין שהרי מה שראוי להחמיר היינו רק שלא לדחות את קיום מצוות הלילה עד אחר חצות, אבל בודאי כיון שמעיקר הדין הלכה כמ"ד שזמנה כל הלילה יש מצוה בסיפור יציאת מצרים כל הלילה ובלבד שקיים את עיקר המצוה קודם חצות, וא"כ מה קשה לו על מסדר ההגדה. אך נראה שרבינו סבר עכשיו שהמצוה להרבות בסיפור יציאת מצרים היא לפני הסעודה בעת שעוסקים ב"מגיד" וא"כ היה לו לומר שיש לזרז שלא להאריך יותר מדי מפני שצריך להחמיר לאכול מצה ומרור

רשב"ץ

והתנאים היו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה אעפ"י שהיו חכמים או זקנים, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם: רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של

משם ששיבה לסעודה מכונה בלשון הסבה, אך צ"ע כי שם אפשר לפרש מלשון הטייה על צד שמאל כמו שבאמת מפרש רש"י שם. ועי' גם בחי' רבינו

מיוחס לרשב"ם

אכילה²⁷, דאי קודם אכילתו הא אמרינן²⁸ חוטפין מצה בלילי הפסח בשביל התינוקות שלא יישנו.

שלא יאריך יותר מידי עד שהתינוקות יירדמו, לכן מוכיח ממעשה בר' אליעזר ששם האריכו התנאים עד הבוקר וזה בוודאי היה אחרי האכילה. 27 עי' ריטב"א שבתחילת דבריו פירש שהם סיפרו לפני האכילה. 28 פסחים קט א וכפירוש השני ברש"י שם שהכוונה אוכלים מחר, וא"כ בוודאי לא האריכו התנאים הנזכרים בסיפור יציאת מצרים לפני האכילה. ויש לעיין למה הוצרך להוכיח זה ודרי התנאים הללו האריכו לספר עד שהגיע זמן ק"ש של שחרית

ראב"ן

והיו מספרים. מרבים לדרוש.²⁵

25 נראה כוונתו שאין פירוש "מספרים" כפשוטו, מפני שלא שיך להאריך בסיפור יציאת מצרים עצמו במשך כל הלילה.

ריטב"א

הגיע חצות⁶⁰. ועוד י"ל⁶¹, כי החכמים הללו לאחר שסיימו ארבע כוסות⁶² האריכו בענין יציאת מצרים.

ולשתות ארבע כוסות לפני חצות. 60 יש לעיין, הניחא אם מה שראוי להחמיר הוא רק לחוש לשיטות שזמנה עד חצות י"ל שכיון שאינו אלא חומרא בעלמא העדיף מסדר ההגדה להעלים הדבר כדי שלא יקצרו יותר מידי, אך אם נאמר שאף להסוברים שזמנה עד עמוד השחר תיקנו חכמים שלא לאחר מחצות כמו בק"ש (ברכות ב א) איך אפשר להעלים הדבר משום חשש זה. אמנם נראה מלשון רבינו בהל' סדר ההגדה (עמ' מא) שאין ברור לו שחכמים החמירו בזה עד חצות ורק מספק יש לחוש שמא החמירו, וא"כ אינו אלא חומרא בעלמא. 61 צ"ע על מה מוסב "ועוד", שהרי מה שכתב עד כאן הוא לבאר דעתו של מסדר ההגדה שלא הוזכר בדבריו "עד חצות", ומה שהוא מבאר עתה הוא איך האריכו החכמים הנזכרים בסיפור יציאת מצרים כל הלילה אף שלדעתם צריך לאכול מצה ולשתות ארבע כוסות לפני חצות. ולכאורה משמע מזה שמה שהוא כתב לעיל שמסדר ההגדה סובר שזמנה עד עמוד השחר הוא מזה שהוא מביא את המעשה הזה, ומשום שהוא היה סבור שהם סיפרו לפני שאכלו, וע"ז הוא אומר עכשיו: ועוד י"ל שהם האריכו בסיפור אחרי האכילה, וא"כ אין צ"ל שמסדר ההגדה סובר שזמנה עד עמוד השחר. אך קשה איך אפשר לפרש שזו כוונתו לעיל שהרי אם הם סיפרו לפני שאכלו א"כ גם אם זמנה עד עמוד השחר אין המעשה מובן שהרי גם כשהגיע עמוד השחר הם עדיין היו עוסקים בסיפור יציאת מצרים, ומתי אכלו מצה ומרור ושתו ארבע כוסות. ועוד שהרי בין החכמים היו ר' אליעזר ור' אלעזר בן עזריה והם סוברים שזמנה עד חצות וכנ"ל בהע' 55. ואולי נשטט מדבריו לפני ה"ועוד" הסבר אחר בדעת החכמים. וצ"ע. 62 נראה מדבריו רבינו

רשב"ץ

שחרית, שהתחיל היום להאיר, ואין מבטלין ק"ש מפני סיפור זה, ולולי זה⁹⁰ לא היו מפסיקין מלספר, כי המרבה לספר ביציאת מצרים⁹¹ הרי זה משובח, כמו שנאמר: הוא הלילה

לברכות מב ב ד"ה הסבו. 90 השהוה פירוש קדמון ושבלי הלקט. 91 אפי' ביום, עי' הע' 85.

אָמַר רַבִּי אֱלֶעזֶר בֶּן עֲזַרְיָה: הָרִי אֲנִי כֶּבֶן שִׁבְעִים שָׁנָה

סידור רש"י

ואלו הן פירושי אגדה והוא במכילתא¹.

הרי אני כבן שבעים שנה. לא בן שבעים היה, אלא

1 ראה הגדה שלמה, מבוא, פרק ראשון.

פירוש קדמון

העוברת עדיין היו מספרין והולכין ביציאת מצרים⁶⁷, [ללמוד המספר ביציאת מצרים]⁶⁸ הרי זה משובח⁶⁹.

הרי אני כבן שבעים שנה. הרי אני זקן כאילו הייתי בן

67 מבואר מדברי רבינו שאילו לא שהיה מגיע זמן ק"ש היו ממשיכים לספר ביום, אף שביום בודאי אין מצות סיפור יציאת מצרים, ומוכח לכאורה ששייך להרבות בסיפור יציאת מצרים גם שלא בזמן המצוה, וכמו שכתב המשך חכמה בשמות יג יב ובקהילות יעקב ברכות ס"ג ג ולא כמו שכתב בספר חוקת הפסח (לר"מ פיזאנטי שלוניקי שכ"ט) כאן ובשו"ת משכנות יעקב אור"ח ס"י קנא. אך בספר עמק ברכה (עמ' עה) ביאר שאין הכוונה כאן מדין סיפור יציאת מצרים אלא מן הדין שצריך ללמוד הלכות חג בחג, וראה הע' 85 ברשב"ץ. 68 והספתי ע"פ כ"י פרמג 1015. ג"א: ללמוד שהוא משובח המספר ביציאת מצרים. 69 "ולכך אנו אומרים" הרי זה משובח" על שאנו שואלין "מה נשתנה" לא מפני שאין אנו יודעים אלא מפני שהוא מצוה לספר

שבלי הלקט

אמר להם ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה. יש מפרשים⁸¹: כבן שבעים ולא בן שבעים, לפי שקפצה עליו זקנה ביום שנתמנה נשיא, כדאיתא בברכות⁸²: אהדרו ליה תמני סרי דארי חזיריתא. ובו ביום דרש בן זומא.

81 כונתו לפירוש ההגדה תנ"ל בהע' 28 שכתב בלשון זו (ומקורו כנראה ב"סידור רש"י"). וצ"ע למה כתבו רבינו בשם "יש מפרשים" והרי הדברים מבוארים בגמ' ברכות כח א. 82 כח א, וראה סידור רש"י כאן.

ארחות חיים

ואם תאמר³³ נזכור ביום כמו שכתוב: למען תזכור את יום (דברים טז ג)³⁴, אך בלילה לא מצינו מצוה בכתוב, ועוד³⁵ שעיקר הגאולה ביום³⁶, לכך מביא דרש בן זומא במאמר ר' אלעזר בן עזריה שדרש: "כל ימי חיך הלילות".

הרי אני כבן שבעים שנה וכו'. ולא³⁷ בן שבעים, רק

33 גם קטע זה מקורו ב"מיוחס לרשב"ם". 34 אין דיוקו מלשון "יום", שזה אינו מוסב על הזמן שצריך להזכיר, אלא כונתו לסוף המקרא: כל ימי חיך, וכו'. 35 "ועוד ... ביום" – במיוחס לרשב"ם ליתא. 36 עי' ברכות ד ב: גאולה מעלייתא לא הויה אלא עד צפרא, וברש"י ד"ה זה הסומך: דעיקר גאולת מצרים בשחרית הויה, כדכתיב: ממזרחת הפסח יצאו בני ישראל (במדבר לג ג). 37 כל הקטע מקורו בספרי דבי רש"י, ראה "סידור

רשב"ץ

הזה לה' שמורים לכל בני ישראל לדורותם (שמות יב מב)⁹². ואמר רבי אלעזר בן עזריה שמלבד⁹³ זה הסיפור בלילה

92 ראה ראב"ע שם: "ויש מפרשים אותו כטעם "שומרי החומות" (שה"ש ח ז) שלא יישנו רק יחד ויספרו גבורות השם בצאתם ממצרים, וכבר רמזו חז"ל: הגיע זמן קריאת שמע של שחרית", וכע"ז בחזקוני שם. אך ק"ק שמדברי רבינו משמע שהוא מוכיח מופסוק זה שלולי שהגיע זמן ק"ש היו ממשיכים לספר אף ביום, וזה לא מוכח משם. שהרי נאמר שם רק: "הוא הלילה הזה". 93 לפי"ז דברי ר' אלעזר בן עזריה מוסבים אדלעיל, וק"ק שהרי זו משנה בברכות יב ב ושם לא נזכרה מצות ההגדה בליל פסח.

הרי אני כבן שבעים שנה. לא²⁹ בן שבעים שנה היה, אלא שקפצה עליו זקנה בשעה שנתמנה נשיא כמו ששינו 29 "לא... ושל אחריה" – "סידור רש"י".

מיוחס לרשב"ם

ואם תאמר²⁹ נזכור ביום³⁰ כדכתיב: למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך (דברים טז ג), אך בלילה

וא"כ (אף אלמלא הדין שחוטפין מצה בלילי פסחים) בודאי היה זה אחרי האכילה, שאם לא כן מתי קיימו מצוות האכילה של הלילה. 29 בהגדה פה ישרים בשינוי: "אמר רבי אלעזר וכו'". ואם תאמר זה נאמר ביום דכתיב למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים, לכך נאמר ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות וחכמים אומרים כל להביא לימות המשיח". לפי"ז הדברים מוסבים על מצות הזכירה של כל השנה והם מבארים את דרשת בן זומא, אך לפי הנוסח שלפנינו (ובפרט לפי הכל בו שבהע' 31) משמע שהדברים מוסבים על מצות הסיפור בליל פסח שבעל ההגדה מוכיח שזמנה בלילה מדרשת בן זומא לענין זכירת יציאת מצרים של כל השנה, וכונתו ליישב בזה למה הובאו כאן דברי ר' אלעזר בן עזריה שהם בענין מצות הזכירה של כל השנה. ועי' רשב"ץ. 30 צ"ב לפי הנוסח שלפנינו שהדברים מוסבים על מצות הסיפור

כבן²⁶ שבעים שנה. ביום²⁷ שנתמנה נשיא תחת רבן גמליאל והיה בחור ולא היה רוצה להיות נשיא שלא היה כי אם בן י"ח שנה ואיתרחיש ליה ניסא ואהדרו ליה תמני סרי דרי חיזורתא – שורות של שורות לבנות כמו לזקן, והיינו: "כבן" שבעים שנה, ולא בן שבעים שנה ממש.

26 כל הקטע הובא בכ"י להלן אחרי הקטע הבא. 27 ברכות כח א, והשווה סידור רש"י.

אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה. ר"י בן יקר ולא אמר "בן שבעים" כדאמרינן בירושלמי דברכות⁷² שלא 72 פ"ד ה"א. בבבלי ברכות כח א אמרו שהיה בן שמונה עשרה. וראה "סידור

אמר ראב"ע הרי וכו'. משנה היא בפ"ק דברכות⁶³. והא דקאמר הרי אני כבן שבעים שנה ולא אמר "בן שבעים" שנה מפורש בפרק תפלת השחר⁶⁴ דאתעבידו ליה שית סרי⁶⁵ דרי חיזורתא.

שצריכים לשתות כל הארבע כוסות לפני חצות וכמש"כ המהרי"ל בסוף הלכות ההגדה ובביאור הגר"א ס' תעו סק"ו בדעת הרמ"א, ראה הסדר הערוך פמ"ג ס"ג. בספר גורא תהלות (תנ"ל בהע' 14) הובא בשם רבינו: האכילה והד' כוסות. 63 יב ב. 64 שם כח א. 65 ראה הע' 5 בסידור רש"י.

ואם תאמר⁸² נזכור ביום שנאמר: למען תזכור את יום צאתך וגו' (דברים טז ג), אך בלילה לא מצאנו זכירה, לכך דורש עתה: ימי חיך הימים כל להביא הלילות.

אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה, ולא⁸³ אמר "בן שבעים שנה", אלא שקפצה עליו זקנה

82 "ואם תאמר... הלילות" – מקורו במיוחס לרשב"ם. 83 "ולא... לאיש

סידור רש"י

שקפצה עליו זקנה² בשעה שנתמנה נשיא³, כמו שאמרו במסכת ברכות⁴: אהדרו ליה תריסר דרי חיזורתא⁵, ואותו יום עמד בן זומא ודרש: "ימי חיך" – הימים, "כל" – הלילות, "ימי חיך" היה לו לכתוב, "כל" למה לי, לרבות יציאת מצרים בלילות – פרשת ציצית⁷ שבקריאת שמע שכתוב בה יציאת מצרים, שלא היו נוהגין לאומרה בקריאת שמע של

2 ולכן נאמר: כבן שבעים. במחזור ויטרי הנוסח כאן: "ולא בן שבעים שקפצה עליו זקנה", וכע"ז בכ"י אוקספורד 2422: "ולא שבעים מלמד שקפצה עליו זקנה". לפי"ז המלים "ולא בן שבעים" אינם פירוש אלא דיוק, וכבגמ' ברכות כה א, כלומר: "כבן שבעים" נאמר ולא "בן שבעים" מלמד שקפצה עליו זקנה. 3 והיה אז בן שמונה עשרה – כן מבואר בבבלי ברכות שם. ובירושלמי ברכות פ"ד ה"א אמרו שהיה אז בן שש עשרה. וראה הגדה שלמה עמ' יז הע' 141. 4 שם. 5 באר לו שנים עשרה שורות של שער לבן. כגירסא זו שהיו שנים עשרה שורות כן הוא גם באיסור והיתר (עמ' 12). לפנינו בברכות שם: תמני סרי = שמונה עשרה. במחזור ויטרי (עמ' 292) ובספר האורה (עמ' 105) ובאבודרהם: תליסר – שלש עשרה. בר"י בן יקר ובריתב"א: שית סרי = שש עשרה. 6 כ"כ רש"י בברכות יב ב סו"ה כבן שבעים. ועי' תוס' יו"ט סוף פרק ראשון בברכות שהוא נלמד ממה שאמרו בגמ' שם כה א: ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשה, ומשמע שם שכל זה היה באותו יום שנתמנה נשיא. 7 השווה רש"י ברכות יב ב ד"ה מזכירין. 8 לא כראב"ד שהביא הרשב"א בברכות שם שבוודאי היו אומרים פרשת ציצית אף לפני כן אלא שרק מדרבנן אמרוהו וכן זומא וחדש שחזרוב הזכרת יציאת מצרים מן התורה. 9 ר"ל לפי שמצות ציצית אינה נוהגת אלא ביום (ראה ברכות יג א: ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד, וברש"י: ומשמע בציצית שאינה נוהגת אלא ביום) ומכיון שהם סברו שגם

פירוש קרמון

שבעים שנה, וזה היה כשנתנו לו הנשיאות, כדמפרש במסכת ברכות⁷⁰.

ביציאת מצרים – כ"ה וכו' ק. וכע"ז בכ"א: "לכך אנו אומרים הרי זה משונה, שכל הסיפור אנו יודעים טובא, אלא מפני חביבות לשבח אנו מספרים כך". ונראה שהכוונה ליישב קשיית האבודרהם על הנוסח: שכל המספר, עיי"ש. 70 כה א. "שבלילה אחת באו לו י"ח שורות של שיער שיבה" – כ"י ק, וראה "סידור רש"י".

ארחות חיים

שקפצה עליו זקנה כשנתמנה נשיא שלא³⁸ יחלקו על נשיאותו אם יראה בחור כמות שהיה, כמו ששנינו בברכות³⁹: אהדרו ליה תריסר⁴⁰ דרי חוורתא, ואותו היום עמד בן זומא ודרש אותה דרשה.

רש"י. 38 "שלא ... כמות שהיה" – דברי רבינו, וליתא בסידור רש"י. 39 כה א. 40 בארחות חיים הגד: תליסר, וראה הע' 5 בסידור רש"י.

רשב"ץ

הזה יש מצוה אחת⁹⁴ בכל לילה להזכיר יציאת מצרים⁹⁵ והיא מן התורה, שהרי אמרו⁹⁶: אמת ויציב דאורייתא. וכן⁹⁷ קריאת פרשת ציצית שיש בה זכרון יציאת מצרים היא מן התורה

94 בד"ר: א', ואולי צ"ל: אחרת. 95 לפי"ז אין לדברים אלה שייכות למצות ההגדה. וראה מיוחס לרשב"ם. 96 ברכות כה א. וצ"ע שדרי "אמת ויציב" אומרים בבוקר ולא בלילה. וראה ח' רבינו שם שעל מה שאמרו "לא אמר אמת ויציב חזור" כתב שהוא הדין "אמת ואמונה". 97 משמע מלשונו שמדאורייתא צריך לומר גם "אמת ויציב" וגם פרשת ציצית, וכדעת הרשב"א שהביא בארחות חיים דיני ק"ש ס' כד לפי מה שהבין הב"י ס' סז שאם

ערבית⁸, לפי שאינה נוהגת אלא ביום⁹, כדאמרינן במסכת ברכות פרק שני¹⁰: במערבא אמרי הכי: דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת¹¹, והיינו דקאמר ר' אלעזר: לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, ולא אמת ואמונה¹², דודאי היו רגילין לקרות קריאת שמע עם ברכות שלפניה ושלאחריה¹³.

מצות הזכרת יציאת מצרים איננה אלא ביום, לפיכך לא היו נוהגים לאומרה. 10 יד ב. 11 "ק"ש של ערבית אין קורין בה פרשת ציצית כולה לפי שאין מצות ציצית בלילה, אבל מתחילין אותה ומפסיקים בה ומדלגים ואומרים אני ה' אלהיכם אמת" – רש"י בברכות שם. 12 כלומר, מה שלא היו נוהגים לומר עד שדרשה בן זומא דוא פרשת ציצית ולא אמת ואמונה, כי אמת ואמונה בוודאי אמרו כי בוודאי היו רגילין לקרות ק"ש בברכותיה (והשווה "מיוחס לרש"י": ולא אמת ואמונה קאי), ולא כרשב"א בברכות שם שגם "אמת ואמונה" לא היו אומרים (ומ"מ אמרו שתי ברכות לאחר ק"ש, אלא שבמקום "אמת ואמונה" אמרו נוסח אחר שאין בו הזכרת יציאת מצרים, וכן נראה מדברי הר"ד כאן). אך יש לעיין כי משמע מדברי רבינו שאף שאמרו "אמת ואמונה" אין די בכך וצריך לקרוא גם פרשת ציצית, ובגמ' ברכות יד ב מבואר בפירוש שבמערבא לא היו קוראים פרשת ציצית. וצ"ל שהם היו סבורים כרבנן החולקים על בן זומא וסבורים שאין צריך לקרוא פרשת ציצית בלילה, וכן משמע מלשונו לעיל שעד ששמע דרשת בן זומא היו מדלגים פרשת ציצית כדאמרינן במערבא, ומה ששאלו בגמ' שם: "והא בעי לאדכורי יציאת מצרים" אין פירושו כמו שפירש רש"י שם שהרי שנינו מזכירין יציאת מצרים בלילות (שהמשנה מוסבת על פרשת ציצית ורבנן חולקים על זה), אלא הכוונה שהרי לכונ"ע חייבים להזכיר יציאת מצרים (לפי המבואר כאן שלא נחלקו אלא אם צריך לקרוא פרשת ציצית). 13 שהרי שנינו: ובערב מברך שנים לפנינו

במסכת ברכות³⁰: אהדרו ליה תריסר³¹ דרי חיזורתא. ואותו היום עמד בן זומא ודרש: "ימי חיך" – הימים, "כל" – הלילות. "ימי חיך" היה לו לכתוב, "כל" למה לי, לרבות 30 כה א. 31 ככ"כ: תליסר. וראה הע' 5 בסידור רש"י כאן.

לא מצינו, לכך מביא³¹: ימי חיך הימים כל להביא הלילות.

בליל פסח שהרי בפירוש אמרו להלן (עמ' סח): "לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרח מונחים לפניך". 31 בכל בו: לכך מביא ראה מדרש בן זומא, והיינו מפני שדברי בן זומא נאמרו לענין מצות הוכייה בכל יום כמבואר בברכות יב ב אלא שלמדנו מדבריו שהפסוק הזה אינו מדבר רק ביום. אך צ"ע שאם משום כך תהא מצות הסיפור גם ביום וגם בלילה, שהרי לפי בן זומא בין ביום ובין בלילה הכתוב מדבר.

היה כי אם בן שש עשרה שנה ובשביל שלא יבזוהו שמא לא יהיו דבריו מקובלים נעשה לו נס מן השמים לכבודו ובאו עליו תשי⁷³ סרי דרי חוראתי⁷⁴, פירוש, שש עשרה שורות של שער שיבה כמנחן שניו שיהא דומה לזקן.

רש"י ובהע' 3. 73 לפי פירושו בסמוך צ"ל כאן: שית. 74 לפנינו בירושלמי איתא רק: ונתמלא כל ראשו שיבות. וראה הע' 5 ב"סידור רש"י".

כדאמרינן בירושלמי דברכות⁸⁴ שלא היה כי אם בן י"ג שנה ובשביל שלא יבזוהו כשנתמנה נשיא ושמא לא יהיו דבריו שיבה" – ר"י בן יקר. 84 פ"ד ה"א. ולפנינו שם וכו' בר"י בו יקר: בו

וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֹּאמַר יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּלִילוֹת, עַד שֶׁיִּדְרֹשָׁה

יצאת מצרים בלילה – פרשת ציצית שבקריאת שמע שכתוב בה יציאת מצרים, שלא היו נוהגים לאומרה בקריאת שמע של ערבית לפי שאינה נוהגת אלא ביום, כדאמרינן במסכת ברכות פרק שני³²: במערבא אמרי הכי: דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת, והיינו דאמר רבי אלעזר בן עזריה: לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, ולא אאמת ואמונה קאי, דודאי היו רגילים לקרות קריאת שמע עם ברכות שלפניה ושלאחריה.

לא זכיתי. לא³³ ניצחתי חכמים שתאמר יציאת מצרים בלילות, וכשאני אומר אומרים אותה בלילות חולקים עלי, ולא יכולתי לנצחם בדבר זה לפי שהייתי יחיד והם רבים, ואין 32 יד ב. 33 לא... "ניצחתי" – "סידור רש"י".

שתאמר יציאת מצרים בלילות. פרשת ציצית יש בה ראב"ן יציאת מצרים. לקרותה²⁸ בלילות בקריאת שמע²⁹, שהייתי

28 הלשון מגומגם. בכמה כ"י רשומות המלים "לקרותה בלילות" כדיבור המתחיל. וצ"ב. 29 כפירוש הרי"ד ולא כב"סידור רש"י שהוא היה אומר

לא זכיתי. כלומר, לא נצחתי. כמו: בהא זכנהו רבנן⁷⁵, ר"י בן פירוש, לא ניצחתי בכח גמרא ותלמוד⁷⁶. **שתאמר יציאת**

75 צ"ל: לרבנן, ראה הע' 18 ב"סידור רש"י". 76 כלומר, לא שעד עתה לא נהגו להזכיר יציאת מצרים בלילות, ועתה הצליח ראב"ע לנצח את

ולא זכיתי. לשון⁶⁶ ניצח. כמו⁶⁷: בהא זכנהו לרבנן. ופירש ריטב"א רש"י ז"ל⁶⁸ שחכמים אומרים שאין אומרים יציאת מצרים בלילה כלל⁶⁹, ואין אומרים פרשת ציצית אלא מדלגין

66 כ"ה במיוחס לרש"י. 67 נדה לח ב ונב ב. 68 כ"ה במיוחס לרש"י. 69 ר"ל שהמחלוקת אינה אם יש חזיב הזכרה מדאורייתא (אבל מדרבנן לכו"ע מוכיחין) וכ"מ שמביא בסמוך, אלא אם למעשה צריך לומר יציאת

מקובלים נעשה לו נס לכבודו מן השמים ובאו לו י"ג⁸⁵ שורות אבודרהם של שער לבן כמנין שניו והיה דומה לאיש שיבה⁸⁶.

ולא זכיתי. ולא⁸⁷ ניצחתי, כמו⁸⁸: זכנהו לרבנן; מאן⁸⁹ דוכי למלכא, לשון ניצח. כלומר⁹⁰, לא ניצחתי לחכמים בכח גמרא ותלמוד **שתאמר יציאת מצרים בלילות**, שאני⁹¹

שש עשרה. וראה הע' 3 בסידור רש"י. 85 בר"י בן יקר (ע"פ הג"ל בהע' הקדומות): שש עשרה, ועיי"ש הע' 74. במובאה בשם רבינו בספר גורא תהלות (כ"י מוה"ק 199) הנוסח כאן: ובאו לו י"ח שורות, ואחרי המלים "כמנין שניו" נוסף עה"ג: שהיה בן י"ח שנה. 86 בכ"ל: לראש ישיבה, ונראה שזה שיבוש. בר"י בן יקר: שיהא דומה לזקן. 87 "ולא ניצחתי..." לשון ניצחתי – סידור רש"י. 88 ראה הע' 18 בסידור רש"י. 89 ראה הע' 19 בסידור רש"י. 90 "כלומר..." ותלמוד – ר"י בן יקר. 91 "שאני..." שתאמר יציאת מצרים בלילות – סידור רש"י.

לא זכיתי. לא ניצחתי¹⁴ חכמים שתאמר יציאת מצרים בלילות, שאני אומר [שאומרים]¹⁵ אותה בלילות, והם

ושתים לאחריה (ברכות יא א). 14 פירוש זה מובא בשבלי הלקט בשם ר' אפרים קלעי וכן פירשו רבים מפרשי ההגדה, אך הרשב"ץ (בעמ' מב) חולק על זה ולדעתו לא מצאנו מי שסובר שאין חזיב הזכרת יציאת מצרים בלילות, והוסיף שגם רש"י לא פירש כן, עיי"ש ובהע' 104. 15 הוספתי ע"פ מהזור ויטרי וע"פ כ"י אוקספורד 2422.

לא זכיתי לשמוע בדרשה⁷¹ מניין שתאמר יציאת מצרים⁷² עד שדרשה בן זומא בפראק⁷³.

71 דעת רבינו שאין מחלוקת אם מזכירים יציאת מצרים בלילות, ולא אמר ר"א בן עזריה אלא שהוא לא זכה לדעת מהיכן נלמד דבר זה, ולא כב"סידור רש"י, ולפירושו "לא זכיתי" אין פירושו לא ניצחתי, ראה רשב"ץ (עמ' מב). 72 בכ"י ק: "ולא זכיתי לשמוע בדרשה מניין שחייב אדם לספר ביציאת מצרים בלילה בפסח". משמע שאינו מוסב על מצות זכירת יציאת מצרים של כל לילות השנה. וראה מיוחס לרשב"ם לעיל עמ' לט. 73 "בפירקא" – בדרשה, ראה קידושין לא ב: כי זהו דריש בפירקא.

ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות. שהייתי סבור אין מצוה אלא ביום³², עד ששמעתי דרשת בן זומא³³,

32 לא כב"סידור רש"י. שהוא היה סבור תמיד שמצוותה גם בלילה אלא שלא יכול היה להזכיר כדבריו לחכמים שחלקו עליו עד שדרשה בן זומא. וראה שבלי הלקט ובהע' 88. 33 לפי זה "לא זכיתי" אין פירושו כמו בסידור

ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות. רבינו אפרים קלעי זצ"ל פירש⁸³: לא ניצחתי לחכמים שיווד לדברי,

83 רבי אפרים קלעי הוא רבינו אפרים מקלעה בתקופתו של הרי"ף (ראה

ולא זכיתי. פירוש⁴¹, לא ניצחתי חבירי החולקים בדבר שתאמר יציאת מצרים בלילות שעיקר⁴² הגאולה ביום⁴³, ולא

ניצחתי על זה, לפי שהייתי יחיד ורבים, עד שבא בן זומא וסייעני בדרש שדרש. ו"זכיתי" מלשון: זכנהו לרבנן⁴⁴, פירוש, ניצחם, וכן: מאן דוכי למלכא⁴⁵.

41 כל הקטע מקורו בספרי דבי רש"י. ראה "סידור רש"י". 42 "שעיקר הגאולה ביום" – ספר האורה סי' צ' עמ' 105. ובסידור רש"י ליתא. 43 ראה לעיל הע' 36. 44 נדה לח ב ונב ב. 45 מנהדרין לט א.

רשב"ץ ואעפ"י⁹⁸ שאין מצות ציצית בלילה. ואמר ראב"ע שהיה כבן שבעים שנה ולא⁹⁹ היו לו אלא י"ח שנים אלא שבדרך גס ביום שהושיבוהו בישיבה להיות נשיא הליבנו שערוותיו בדרך גס

נסתפק אם אמר "אמת ויציב" אף שיועד הוא שקרא פרשת ציצית חוזר וקורא "אמת ויציב". אבל בחידושי לברכות שם כתב רבינו כדעת שאר ראשונים שם שמה שצריך גם לקרוא פרשת ציצית וגם לומר "אמת ויציב" הוא מדרבנן, ומדאורייתא יצא כל שאמר אחד מהם והזכיר יציאת מצרים. 98 רש"י ברכות יב ב ד"ה מוכיחין. 99 ברכות כח א. והשווה סידור רש"י.

סידור רש"י

חולקין עלי¹⁶ ולא יכולתי לנצחם בדבר זה לפי שהייתי יחיד והם רבים, ואין דבריו של יחיד במקום רבים¹⁷, עד שבא בן זומא ודרש פסוק זה: כל ימי חיך. "זכיתי" – ניצחתי, כמו: בהא זכנהו לרבנן¹⁸; מאן דזכי למלאכא¹⁹, לשון ניצוח הוא.

16 "משום דעיקר גאולה ביממא היא" – ספר האורה (הג"ל בהע' 5), וכ"ה בארחות חיים (לעיל עמ' לט) ועיי"ש הע' 36. 17 יבמות פה ב ועוד. 18 נדה לח ב ונב ב – בדבר זה ניצח פלוני את החכמים וחולקים עליו. 19 סנהדרין לט א – מי שינצח את המלך.

ר"ד

ומאז ואילך ניתקן לאומרו ולהזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה, ביום ניתקן באמת ויציב ובערב באמת ואמונה. [ואם תאמר]³⁴ וכי ר' אלעזר לא היה מתפלל קודם לכן תפילת ערבית ולהזכיר בו יציאת מצרים³⁵, י"ל מדלג היה³⁶, ואפילו

רש"י – לא ניצחתי, אלא כפשוטו: לא היתה לי הזכות לקיים המצוה עד שדרשה בן זומא. 34 הוספתי ע"פ שבה"ל. 35 והרי שנינו: בערב מברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה (ברכות יא א). ראה "סידור רש"י" לעיל עמ' מ. 36 אין לפרש שדילג כל "אמת ואמונה" שהרי צריך לברך

שבלי הלקט

כדאמרן בכמה דוכתי⁸⁴: בהא זכנהו פלוני לרבנן – שניצחם בראיותיו. שהיו מודלגים פרשת ציצית של קריאת שמע של ערבית לפי שאין נוהגת אלא ביום⁸⁵, כדכתיב: וראיתם אותו (במדבר טו לט) – פרט⁸⁶ לכסות לילה, כדאמרן בברכות⁸⁷ שהיו מודלגין ואומרים: דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת ואמונה כו'. וכן⁸⁸ פירש רבינו ישעיה

אודותיו בהרחבה במבוא לספר "רבינו אפרים" מאת י. שציפנסקי, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ו) ולא ידוע לנו ממקום אחר שכתב פירוש להגדה. הדברים הללו שרבינו מביא בשמו נמצאים לפנינו בפירוש ההגדה שב"סידור רש"י" (וראה מבוא שבסופם הנוסח: שלמה בר יצחק), ובלשון הקדומה מאד ללשון רבינו נמצאים הדברים בפירוש ההגדה הג"ל בהע' 28 שהיה לפני רבינו. ברם, לא נראה שרבינו מייחס את הפירוש ההוא לרבינו אפרים, שכן ביתר המקומות שהוא מביא מן הפירוש ההוא הוא מביא את הדברים בשם "יש מפרשים". כנראה היה לפניו מקור נוסף שם מיוחסים הדברים לרבינו אפרים קלעי. וראה עוד על ענין זה בספר רבינו אפרים הג"ל עמ': 92, 146–7, 221–2, 333–5. 84 נדה לח ב; נב ב. 85 ברכות יג א. 86 שבת כז ב. 87 יד ב. 88 לשון "וכן" קשה שהרי שני הפירושים

רשב"ץ

שאין נאה לישב בישיבה אלא זקן, ואעפ"י שלא היו לו אלא ח"י שנים היה כבן שבעים שנה בחכמה¹⁰⁰, והיה עשירי לעזרא¹⁰¹, והיה אומר כי בכל חכמתו לא זכה שתאמר יציאת מצרים בלילות. ויש מפרשים¹⁰² "לא זכיתי" – לא ניצחתי חבירי, כמו¹⁰³: זכנהו רבי אלעזר לרבנן, ואינו נראה לי זה הפירוש, ולא פירש כן רש"י ו"ל¹⁰⁴, שלא מצינו חולק בזה,

100 לכאורה לפי מה שאמרו שהלבינו שערונו א"כ מה שאמר "כבן שבעים שנה" היינו שהיה נראה כבן שבעים בוקנה ולא שהיה כבן שבעים בחכמה. ונראה שהקשה לרבינו מה שאמר "הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי" שמשמע שהוא רוצה לומר שאף שהוא כבן שבעים לא זכה לכה, ואם באמת היה רק בן שמונה עשרה שנה מה דרבותא שלא זכה. ולכן הוא מפרש שגם היה כבן שבעים בחכמה, ולכן הוא אומר שאעפ"כ לא זכה וכו', וכמו שהוא מסיים: והיה אומר כי בכל חכמתו. אך א"כ קשה מניין לגמ' שהלבינו שערונו והיה נראה כבן שבעים, אולי מה שאמר "הרי אני כבן שבעים שנה"

מיוחס לרש"י

דבריו של יחיד במקום שנים, עד שבא בן זומא ודרש פסוק זה: כל ימי חיך וגו'. "זכיתי" – ניצחתי, כמו: זכנהו לרבנן³⁴; מאן דזכי למלאכא³⁵, לשון ניצוח.

34 בכ"כ: בהא זכנהו ר' נתן. ולא מצאתי כן. בנהה לח ב: בהא זכנהו ר' אלעזר, שם נב ב: בהא זכנהו ר' הנינא בן אנטיגנוס. 35 סנהדרין לט א. בכ"כ: מאן דזכי למלאכא לשדוהו בבי רבנן, וצ"ל: לשדוהו בבביר, וכ"ה בספר האורה סי' צ (עמ' 105), ופירושו: מי שינצח את המלך ישליכוהו למקום שיש בו חיות רעות.

ראב"ן

סבור שאין הדין להזכירה בלילות דכתיב: "ימי חיך", ולא לילות³⁰. עד שדרשה בן זומא: "כל" – להביא את הלילות, ומאז נהגתי לקרות פרשת ציצית בלילות.

תמיד וחכמים לא אמרוהו. 30 בכ"י המבורג נוסף כאן: "וציצית אינה נוהגת אלא ביום", והכוונה לפרש למה לא היו צריכים לקרותה בלא הכי משום פרשת ציצית, וראה הע' 9 בסידור רש"י.

ר"י בן יקר

מצרים בלילות, מן התורה⁷⁷, לפי דכתיב: למען תזכור את יום צאתך (דברים טז ג) ומשמע ימים ולא לילות, וגם יציאת מצרים כתובה בפרשת ציצית שאין חובתה בלילה⁷⁸, עד שדרשה בן זומא.

החולקים עליו ולהנהיג להזכיר, כי באמת גם עד עתה היו מזכירים בלילות, אלא שלדעת חכמים הוא מדרבנן ולא מדאורייתא, וע"ז אמר ראב"ע שעד עתה לא הצליח להוכיח שהוא מדאורייתא. עי' הע' הבאה. 77 כדעת הראב"ד המובא בחי' הרשב"א לברכות יד ב שלא נחלקו אלא אם מן התורה מזכירים, שאילו מדרבנן לכו"ע מזכירים. ועי' ריטב"א כאן. 78 ראה הע' 9 ב"סידור רש"י".

ריטב"א

כדאמרי במערבא⁷⁰ דבר אל בני ישראל אני ה' אלהיכם, ולדעתו, הא דתנן ברישא דמתני'⁷¹: מזכירין יציאת מצרים מצרים, ולדעת חכמים אין אומרים. 70 ברכות יד ב. 71 הג"ל בהע' 63.

אבודרהם

הייתי אומר אותה בלילות והם חולקים עלי ולא יכולתי לנצחם בדבר זה לפי שהייתי יחיד והם רבים, ואין דבריו של אחד

רשב"ץ

אבל "לא זכיתי" – שלא זכה למצוא זה הרמז בתורה, כי השומע ולומד דבר חדש נקרא "זוכה", כמו שאמר אב"י בפרק במה מדליקין¹⁰⁵: אי זכאי גמרנא מעיקרא. והיה אומר שלא זכה למצוא רמז בתורה חוב יציאת מצרים בלילות, עד שדרשה בן זומא ביום שהושיבוהו נשיא¹⁰⁶ מהכתוב "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך", שאכילת

היינו מפני שהיה כבן שבעים בחכמה. וצ"ל שאילו לא שהיו מלבינים שערונו לא היה משתבח בעצמו שהוא כבן שבעים בחכמה, ורק מחמת שהלבינו שערונו ראה בזה שמן השמים מחשיבים אותו כבן שבעים בחכמה. 101 שם כז ב. 102 "סידור רש"י", ובשבלי הלקט בשם ר' אפרים קלעי. 103 נדה לח ב. 104 אפשר שכוונתו להזכיר שלא כפירוש זה ממה שבפירושו לברכות שם לא פירש רש"י כלום, ואפשר שכוונתו לקבוע שלא פירש כן רש"י ולהוציא ממה שכתוב בשמו ב"סידור רש"י". 105 שבת כא ב. 106 ראה הע' 6 ב"סידור רש"י".

בן זומא, שנאמר: למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך (דברים טז ג). "ימי חייך" – הימים, "כל ימי

פירוש **כל ימי חייך**. שם "ימי חייך" למידין אנו כל ימיו של אדם, קדמון ולכך אומר "כל" לרבות הלילות, שמספרין יציאת מצרים בלילות.

ר"ד בקריית שמע היה מדלג פרשת ציצית, דכתיב: "וראיתם אותו" (במדבר טו לו) – פרט לכסות לילה³⁷, ובלילה אין חובת ציצית³⁸. ועוד, כי בפרשת ציצית אין כתוב "בשכבך ובקומך"³⁹. וכל כך היה מדלג עד ששמע דרשת בן זומא וקבעם חובה.

שתים לאחריה אלא כוונתו שדילג על הזכרת יציאת מצרים שב"אמת ואמונה". ועי' "סידור רש"י" לעיל עמ' מ (עיי"ש הע' 12) שנראה מדבריו שרק פרשת ציצית היה מדלג, אבל "אמת ואמונה" אמר בשלימות כולל הזכרת יציאת מצרים, ומה שנתחדש ע"י בן זומא הוא שצריך לקרוא פרשת ציצית ואין די בהזכרת יציאת מצרים. 37 שבת כו ב. 38 דעה רש"י ^{לפי המסורת} ברכות יג א ד"ה ויאמר. 39 כמו שכתוב בפרשות "שמע" "וזהו אם שמע" שמה למדו (ברכות י ב) שמצוות ביום ובלילה.

שבלי הלסט **וצ"ל**⁸⁹: לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, שהייתי סבור אין מצוה אלא ביום, עד ששמעתי דרשת בן זומא, ומאז ואילך ניתקן לאומרו ולהזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה, ביום באמת ויצייב ובערב באמת ואמונה. ואם תאמר וכי ר' אלעזר לא היה מתפלל קודם לכן תפילת ערבית ומוזכיר בו יציאת מצרים, ויש לומר מדלג היה, ואפי' בקריית שמע היה מדלג פרשת ציצית, דכתיב: "וראיתם אותו" פרט לכסות לילה ובלילה אינה חובת ציצית. ועוד כי בפרשת ציצית אינו כתוב "בשכבך ובקומך", וכל כך היה מדלג עד ששמע דרשת בן זומא וקבעם חובה.

ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות. שהיה לו לומר:

חולקים, כי לדעת ר' אפרים קלעי היה ר' אלעזר סבור תמיד שצריך להזכיר בלילה וחכמים חלקו עליו, ואילו לדעת ר' ישעיה היה ר' אלעזר סבור תמיד שאין צריך להזכיר בלילה, וכן מבורר בתניא רבתי ובקמחא דאבשונא ששני הפירושים חולקים. ואולי הלשון "וכן" מוסב רק על מה שכתב שאלו שסברו שאין מוזכרים יציאת מצרים בלילה היו מדלגים פרשת ציצית, שבוה שוים ר' ישעיה ור' אפרים קלעי, אלא שר' אפרים קלעי אמר זאת בדעת חכמים ור' ישעיה בדעת ר' אלעזר. 89 הר"ד לעיל עמ' מא.

רשב"ץ לחם עוני הוא זכרון יציאת מצרים כל ימי חיינו¹⁰⁷, ובן זומא דרש: "ימי חייך" – הימים "כל" – לרבות הלילות, וחכמים חלקו עליו כי "כל" אינו ריבוי ללילות, שבכלל ימי החיים הם הימים והלילות¹⁰⁸, אבל בא הריבוי ללמד על ימות המשיח שמפני זכרון קיבוץ גלויות לא יתבטל זכרון יציאת

107 נראה כוונתו שזהו פשט הכתוב, ולפי"ו אין שום רמז מכאן למצות זכירת יציאת מצרים בכל יום, ובן זומא בדרך דרש למד מפסוק זה מצות זכירת יציאת מצרים. 108 ר"ל שם "ימי חייך" לבד גלמוד ימים ולילות.

בלילות, כדברי ראב"ע נסתמה משנה זו⁷². ויש מפרשים⁷³ **ריטב"א** דמדרבנן דברי הכל מזכירין יציאת מצרים, ולא נחלקו אלא מדאורייתא⁷⁴, וקיימא לן כרבנן⁷⁵, והיינו דאמר רב נתמן לדרו עבדיה⁷⁶: בפסוקא קמא צערין⁷⁷.

72 ר"ל מה שאין כן לפי ה"מ שבסמוך, שלדבריהם הרישא לדברי הכל ו"מזכירין יציאת מצרים" היינו מדרבנן, ויש לעיין שגם לפי הפירוש הראשון אפשר לפרש שהרישא לדברי הכל ו"מזכירין יציאת מצרים" היינו בהזכרה בתפילה, שדרי מבורר בדבריו שלא נחלקו אלא על קריאת פרשת ציצית, אבל אמת ואמונה לדברי הכל אומרים. ואין לומר שלשון "מזכירין יציאת מצרים" משמע לרבינו שהוא קריאת הפרשה, שדרי בגמ' שם הקשו: והא בעי לאדכורי יציאת מצרים, ותרצו: דאמר הכי מודים וכו', הרי שלשון הזכרה לא נאמר רק על קריאת הפרשה. וכנראה הבין רבינו לפי הפירוש הראשון שלחכמים אף אין צריך להזכיר בתפילה. וצ"ע. 73 ראב"ד (מובא בחידושי הרשב"א ברכות שם) והר"י בן יקר כאן. 74 במובאה מדברי רבינו בפירוש ההגדה לריב"ז הג"ל בהע' 39 נוסף כאן: שר' אליעזר סובר שכן התורה מזכירין. 75 היינו לפי פירוש זה שלא נחלקו אלא אם מדאורייתא מזכירין קיימא לן כרבנן שמדאורייתא אין מזכירין ומה שאנו מזכירין הוא מדרבנן. אבל לפי הפירוש הראשון שהמחלוקת היא אם אף מדרבנן אין מזכירין לא קיימא לן כרבנן, שדרי קיימא לן שיש לקרוא פרשת ציצית. 76 שם יג ב. 77 כלומר, רב נתמן ביקש מעבדו שישמור עליו שיהא עירני בשעת קריאת שמע כדי שיקרא בכונה, אך לא בכל ק"ש אלא רק בפסוק הראשון שהוא מדאורייתא, הרי משמע שפרשת ציצית אינה מדאורייתא. ומוכח מדברי רבינו שלבן זומא שהוא מדאורייתא הכוונה שקריאת פרשת ציצית היא מדאורייתא, שאם נאמר שאין כוונתו אלא שחובת ההזכרה הוא מדאורייתא ודי בהזכרה בתפילה אין ראייה ממה שלא ביקש מטנו אלא על פסוק ראשון.

אבוררהם במקום שנים, עד שבא בן זומא ודרש: כל ימי חייך, "ימי חייך" היה לו לכתוב "כל" למה לי – לרבות יציאת מצרים בלילות, שלא היו נוהגין לומר בלילה פרשת ציצית שכתוב בה יציאת מצרים בקריאת שמע של ערבית לפי שאינה נוהגת אלא ביום, כדאמרין בברכות בפרק היה קורא בתורה⁹²: במערבא אמרי הכי: דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת, והיינו דקאמר רבי אלעזר: לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות. ויש מפרשים⁹³: לא זכיתי למצוא ראייה לדברי מן הכתוב לאומרה.

92 יד ב. 93 ממה שהם מפרשים לא זכיתי למצוא ראייה "לדברי" משמע שאין כוונתם כפירוש קדמון (עמ' מא) והרשב"ץ (עמ' מב) שאין שום מחלוקת בין ר"א לחכמים ומה שאמר "לא זכיתי" היינו רק שלא זכיתי למצוא ראייה לדין זה בתורה, כי אם כן מורו "לדברי" והרי כולם מודים בזה. אלא נראה שהכוונה לפי הר"י בן יקר (עמ' מב) ולמה שהביא הריטב"א בשם ה"מ (ועיי"ש הע' 73) שבאמת יש מחלוקת בין ר"א לחכמים, אבל לא כהפירוש הנ"ל שלחכמים אף מדרבנן אין מזכירין יציאת מצרים בלילות ועל כן בומנם לא נהגו לומר פרשת ציצית בלילה, אלא שמדרבנן לכו"ע מזכירין ולא נחלקו אלא אם מדאורייתא מזכירין, ועל זה אמר ר"א ולא זכיתי למצוא ראייה לדברי מן הכתוב. ונראה שאין צריך לומר לפירוש זה ש"זכיתי" אינו מלשון ניצוח כמש"כ הרשב"ץ, שהוא כתב כן רק לפי פירושו שאין כלל מחלוקת ואין שייך ניצוח.

חַיִּיד – הַלִּילוֹת. וְחַכְמִים אֹמְרִים: "יְמֵי חַיִּיד" – הָעוֹלָם הַזֶּה, "כָּל יְמֵי חַיִּיד" – לְהַבִּיא לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ.

ר"י בן
יקר

וחכמים אומרים וכו'. ברייתא היא במכילתא⁷⁹.

79 בא מסכתא דפסחא פרשה טז.

כל ימי חייך להביא לימות המשיח. פירשו בגמ'⁷⁸: ריטב"א שתהיה שעבוד מלכויות עיקר, ויציאת מצרים טפל לה. [כיוצא בה⁷⁹: לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך (בראשית לה י')⁸¹. והקשו בתוס'⁸² מאי שנא גבי אברהם שכל הקורא אותו אברהם עובר בלאו ובעשה⁸³. והנכון, דהתם אברהם שם גנות, אברהם אב לארם בלבד, ולבסוף אב לכל העולם⁸⁴, ולפיכך גרים מתפללים "אלהי אבותינו"⁸⁵. אבל יעקב גם הוא שם של שבח, כי שכרו בעקב לימות המשיח,

78 ברכות יב ב. 79 הקטע המוסגר חסר בכ"י והוספתו ע"פ הגדה פה ישרים. 80 המשך לשון הגמ' הב"ל. 81 "לא שיעקר יעקב ממקומו, אלא ישראל עיקר ויעקב טפל" – גמ' שם יג א. 82 בתוס' שלפנינו בברכות שם ליתא, אבל בספר "הדור זקנים" מבעלי התוס' על הפסוק הנזכר הביאו שכן שאלה מסורגיתא את ר"ע. ועיי' ש"ש ע"ע ענה לה שאברהם הוא שם נטיות שהרי כשנולד עדיין לא נתגיד. וראה תורה שלמה בראשית פ"א אות לו ופ"ב אות קלז ופ"ה אות נא. 83 כמבואר בברכות שם יג א. ועיי' ש"ש שהגמ' שאלה כן: אלא מעתה הקורא ליעקב יעקב ה"ג, אלא שהגמ' תירצה שכן הכתובים מוכח שאינו איסור, ושאלת התוס' היא למה אינו איסור. 84 גמ' שם. 85 כ"כ רבינו בחי' לב"ב פא א ולמכות יס א ע"פ ירושלמי ביכורים פ"א ה"ד שר' אבהו הורה הלכה כר' יהודה שגר מביא ביכורים ואומר "אשר

וחכמים אומרים ימי חייך העולם הזה וכו'. בעולם הזה שאין אריכות ימים בו, דכתיב: ימי שנותינו בהם שבעים שנה (תהלים צ י), וזהו "ימי חייך" – הימים הקצובים במספר, "כל" – להביא לימות המשיח, ובעבור העולם הזה אין צריך לומר "כל", ולמה נאמר, ללמד על ימות המשיח שיהא לאדם חיים ארוכים, דכתיב: כימי העץ ימי עמי (ישעיה סה כב). וכן הוא אומר⁷⁴: כשם שמזכירין יציאת מצרים בעולם הזה כך מצוה לזכור לימות המשיח, דכתיב: כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מכה ז טו).

74 לא מצאתי מקורו.

"למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים ימי חייך" ולא הוצרך לומר "כל" אלא לרבות את הלילות. וחכמים שהיו חולקין עם בן זומא היו דורשין: "ימי חייך" – העולם הזה, "כל ימי חייך" – להביא את ימות המשיח, כדאמרו⁹⁰: לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שיהא שעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפילה לה.

90 ברכות יב ב שאף שנאמר: "הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים" (ירמיה כג ז) לא שתיעקר וכו'.

רשב"י מצרים¹⁰⁹, ויהיה¹¹⁰ זכרון קיבוץ גלויות¹¹¹ עיקר וזכרון יציאת מצרים טפילה לה, כמו שנאמר בירמיה: ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הרחתים שם (ירמיה כג ז-ח), "אשר העלה" הוא יציאת מצרים¹¹², ועל זה בא "כל" – לימות המשיח.

109 ר"ל שלא יתבטל זכרון יציאת מצרים מפני זכרון קיבוץ גלויות. 110 דברי חכמים בברייתא (תוספתא פ"א ה"ב) שהובאה בברכות שם. 111 לפנינו שם: שעבוד מלכויות (ובעין יעקב: שעבוד גלויות), ונוסחת רבינו עדיפה, שהרי לעתיד נודה על קיבוץ הגלויות ולא על השעבוד, וכן גרס רבינו להלן עמ' קסח. 112 כוונתו ליישב מה שאמרו חכמים שלא תיעקר הזכרת יציאת מצרים, והרי משמעות הכתוב אינה כן אלא שלעתיד יאמרו רק "חי ה' אשר העלה ואשר הביא את ישראל מארץ צפונה", לכן הוא מפרש ש"אשר העלה" (ר"ל: חי ה' אשר העלה) רומז ליציאת מצרים, וכך פירוש הפסוק: לא יאמרו עוד רק חי ה' אשר העלה את ישראל ממצרים, אלא חי ה' אשר העלה אותם ממצרים ואשר הביא אותם מארץ צפונה וכו'. ועי' מהר"צ חיות בברכות שם שתמה למה לא הביאו הפסוק המוקדם בירמיה טז יד, ולפי דברי רבינו בן זומא באמת היה יכול להקשות מפסוק זה, אבל תשובת חכמים היא רק לפי הפסוק בפרק כג, משום שבפרק טז נאמר רק: אשר העלה, ולא: אשר העלה ואשר הביא. 113 משנה פסחים קטו א: מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ובגמ' מפרש שמואל שה"מתחיל בגנות" היינו עבדים היינו. וראה להלן עמ' ע' ובהע' 165. 114 ממה שהוא כותב בסמוך: "והשבח הוא וכו'".

והנה תשובת שאלת "מה נשתנה" היא: "עבדים היינו לפרעה רשב"י במצרים", ואמרו רבותינו ז"ל¹¹³ שהוא פותח בגנות¹¹⁴, והגנות הוא מה שאמרו במדרש¹¹⁵: אתם מכרתם יוסף לעבד חייכם בכל שנה תקראו "עבדים היינו לפרעה"¹¹⁶, והשבח הוא כי כמו¹¹⁷ שיוסף מבית האסורים יצא למלך¹¹⁸ גם אנחנו יצאנו לחירות¹¹⁹. וכן יעשה לימות המשיח¹²⁰, כמו שנאמר:

נראה שחסר כאן: ומסיים בשבח. 115 מדרש תהלים י ג. 116 נראה מדבריו שהגנות היא לא העובדה שאבותינו היו עבדים אלא מכירת יוסף ובאומרו "עבדים היינו לפרעה" הרינו מרמזים למכירת יוסף לפי דברי המדרש. אך יש לעיין כי משמע מן המדרש שהזכרת היות אבותינו עבדים היא עונש על מכירת יוסף והיינו משום שגנות הוא לאדם להיות בן עבדים, וא"כ למה אי אפשר לפרש שהזכרת עבדות אבותינו היא בעצמה גנות. 117 צ"ב למה הוצרך לומר כאן שגם ביוסף היה בסופו שבח. 118 ע"פ קהלת ד יד: כי מבית הסורים יצא למלך, וברש"י שם: "כמו האסורים, שכן מצינו ביוסף שמלך מתוך יציאת בית האסורים". והכוונה שהשינוי במצבו היה בבית אות מביא עמיקתא לאיגרא רמא ולא בשלבים, וכך היתה יציאת מצרים וכמש"כ הר"י בן יקר והריטב"א (לעיל עמ' ל-לא) שע"י סיפור הגנות מתברר ש"מאשפות ידים אביון". 119 לפי זה השבח הוא: "ויצאנו ה' ממצרים" והשבח הוא לה'. וראה בסמוך שגם בסוף ההגדה מסיימים בשבח, וראה גם להלן עמ' קלב. וראה על שיטות הראשונים בביאור "מסיים בשבח" בהגדה שלמה, מבוא, פרק חמישי. 120 נראה מוונתו שגם אז תהיה הגאולה בבת אחת מאפילה לאור גדול.

בְּרוּךְ הַמָּקוֹם, בְּרוּךְ הוּא. בְּרוּךְ שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל. בְּרוּךְ הוּא.

<p>ברוך המקום ברוך הוא שנתן תורה לישראל. לרש"י מיוחס שכתוב³⁶ בה³⁷ ארבעה [בנים]³⁸. בסדר בא אל פרעה בפרשת משכו כתיב: והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת</p> <p>36 כל הקטע ע"פ כ"כ ובלשון זה הוא בספר האורה סי' צ* (עמ' 105). בכ"ל ליתא. 37 לפי זה "כנגד ארבעה בנים" מוסב על "ברוך שנתן תורה", וראה להלן עמ' מז ובהע' 41. 38 ע"פ ספר האורה הנ"ל.</p>	<p>ברוך המקום ברוך הוא. צריך לברך⁷⁵ על הדרשה שרוצה 75 מהאסמכתא שהוא מביא מדברי רגמ' מוכח שכונתו לברכת התורה. וצ"ב, ממה נפשך, אם כבר ברכו ברכת התורה באותו יום וירי אין צריך לברך שנית, רי"ד ברוך המקום. התחלת דרשה היא, ומברכין תחילה ואחר כך דורש⁴⁰.</p>
<p>ברוך המקום ברוך הוא. הוא הקב"ה, בבראשית רבה³¹ ראב"ן אמר: ויפגע במקום (בראשית כח יא) – בשכינה פגע.</p> <p>31 ראה שם סח ט שדרשו "מקום" על הקב"ה, אך הלשון שמביא רבינו (-בשכינה פגע) אין שם, אבל כן הוא במונח מן הבראשית רבה ב"שכל טוב".</p>	<p>40 השווה "פירוש קדמון" ושבלי הלקט.</p> <p>ברוך המקום ברוך הוא. פירוש, להקב"ה קרי "מקום" שהוא מקומו של עולמו ואין עולמו מקומו. בתנחומא⁹¹: "הנה מקום אתי" (שמות לג כא) – הנה אני במקום פלוני לא נאמר, אלא: הנה מקום אתי, שהוא מקום לעולמו ואין עולמו מקומו⁹².</p>
<p>ברוך המקום ברוך הוא. אמרינן בבראשית רבה⁸⁰: ויפגע רי"ב בן במקום (בראשית כח יא), למה מכנים שמו של הקב"ה "מקום", לפי שהוא מקומו של עולם. וכי האי גוונא מצינו ברכה, כגון⁸¹: ברוך המקום שנתן חן מקום בעיני יושביו.</p> <p>ברוך הוא שנתן תורה לעמו ישראל. פירוש, לדרוש⁸²</p> <p>80 סח ט. 81 ב"ר סף פל"ד כנוסחת כ"י פריש שהובא בחילופי נוסחאות במהדור' תיאודור – אלבק (עמ' 327) וכ"ה נוסחת ד"ר וכ"י אוקספורד של ילקוט שמעוני רמז סא. לפנינו: ברוך שנתן וכו'. 82 כלומר, "תורה</p>	<p>ברוך שנתן תורה לישראל ברוך הוא. יש מפרשים⁹³:</p> <p>91 כי תשא כו, בשינויים. 92 "הכחונה, דהוה מצי למיכתב "הנה אני במקום הזה", מאי "הנה מקום אתי" – שהמקום יושב אתי, שאני מקום למקום, וקאמר לו הכי, כלומר: ונצבת על הצור שבכל מקום אני יושב, למה שהנה המקום אתי, ונמצא אני מלא כל העולם כולו" – חזקת הפסח. 93 פירוש קדמון.</p>
<p>וכמ"ש חז"ל במדרש⁸⁶ ששאלה מלכות רומי לחכמי ישראל ריטב"א מי תופס אחרינו מלכות, הראו לו⁸⁷ הכתוב: וידו אוחזת בעקב עשו (שם כה כו), אמרו להם: ראו דברים ישנים מפי זקן חדש⁸⁸. נ"א⁸⁹: דברים חדשים מפי זקן ישן].</p> <p>ברוך המקום שנתן תורה לעמו ישראל וכו'. מפני⁹⁰</p> <p>נשבעת לאבותינו מפני שאברהם ורא אב לכל הגויים. 86 בראשית רבה סג ט. 87 צ"ל: להם. 88 "אע"פ שמקרא זה הוא ישן נושן לא ידעו אדם עד שגילוהו זקן זה" – מתנות כהונה ע"פ הפירוש המיוחס לרש"י לב"ר. 89 כ"ה בפירוש ההגדה כ"ג (הג"ל בהע' 9), ובחילופי נוסחאות לב"ר מהדור' תיאודור–אלבק לא הובאה נוסחא זו, וצ"ב ביאורה. 90 ראה סידור רש"י ושבלי הלקט.</p>	<p>ברוך המקום ברוך הוא. אמר כאן ארבעה "ברוך" לפי שרצה לומר אחר זה כנגד ארבעה בנים דיברה תורה⁴⁶. ואלו הן⁴⁷: בפרשת משכו: והיה כי יאמרו אליכם בניכם (שמות יב 46 בסמוך. ועי' שבלי הלקט להלן עמ' מח בשם ה"ר בנימין. 47 כ"ה גם בכל בו, אך יש כאן חסרון שהרי ארבעה בנים הם והוא אינו מונה אלא שנים. וראה פירוש קדמון להלן עמ' מז–מח ובמיוחד לרש"י כאן.</p>
<p>ברוך המקום שנתן תורה לישראל. רבותינו ז"ל כינו שמו של הקב"ה "מקום" לפי⁹⁴ שהוא מקומו של עולם ואין</p> <p>94 "לפי... קדם" – ריטב"א.</p>	<p>ברוך המקום ברוך הוא שנתן תורה לעמו ישראל ברוך הוא. לפי שעיקר ההגדה אינו אלא להודיע לבניו סיפור יציאת מצרים וכבר עקרנו השולחן כדי שיתעורר הבן לשאול והשבנו לו לפי דרכו¹²¹, ועכשיו אנו צריכין</p> <p>121 מפשטות לשונו נראה שבא לומר שכבר יצאנו ידי עיקר המצוה, וצ"ב מה רצונו בזה, והרי עיקר דבריו הם ש"ברוך המקום וכו'" הוא ברכת התורה</p>

פירוש קדמון

לומר⁷⁶, כדגרסינן⁷⁷: זימנין⁷⁸ סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרבא⁷⁹ לתנויי בפירקא דסיפרא דבי רב, הוה מקדים ומשי ידיה [ומברך] ומתני לן פירקא.

ואם לא ברכו ורי צריך לומר ברכה ממש בשם ומלכות. וצריך לומר שהיא תקנה מיוחדת כעין ברכת התורה שמברכים על הקריאה בתורה אף שכבר ברכו ברכת התורה באותו יום, ואינה ברכה ממש, לכן תיקנה בלא שם ומלכות. ⁷⁶ חיינו הדרשה של "כנגד ארבעה בנים דברה תורה", ומה שאין מברכים זאת בתחילת ההגדה לפני שאומרים "עבדים היינו" נראה משום שעל אמירה בדרך סיפור אין צריך ברכת התורה מפני שאיננה לימוד. אך יש לעיין למה אין מברכים זאת לפני שמזכירים את הדרשה הג'ל של בן זומא. ⁷⁷ ברכות יא ב, ונראה מדברי רבינו (שמביא משם אסמכתא שעל "הדרשה" צריך לברך) שהוא גורס כ"ה"ף (ה ב) שהביאו הנהגה זו לענין מה שאמר רב "למדרש צריך לברך", ולא כגירסתינו שהביאו לענין מה שאמר רבא "אף לתלמוד צריך לברך". וראה דק"ס אות ד. ⁷⁸ - פעמים רבות הייתי עומד לפני רבא ללמוד ממנו פרק ב"סיפרא דבי רב" (תורת כהנים), והוא היה מקדים ונוטל ידיו ושונה לנו את פרקנו. ⁷⁹ לפנינו: דרב.

שבלי הלקט

לפי שרוצה לדרוש מקראות הללו הכתובים כנגד ארבעה בנים מתחיל בברכות התורה. וכן פירש רבינו ישעיה זצ"ל⁹⁴: התחלת הדרשה היא, ומברך תחילה ואח"כ הדרש.

94 ר"ד כאן.

ארחות חיים

כו), ובפרשת ואתחנן: (והיה) כי ישאלך בנך (דברים ו כ). ומפסוקים⁴⁸ אלו נוכל להבין שכנגד ארבעה בנים דיברה תורה, שהם ארבעה עניינים שטבע העולם מתנהג בהם. ואמר ארבעה "ברוך" כנגדם להורות כי השם ראוי לברך ולשבח על הטוב ועל הפכו⁴⁹, כמו שאמר דוד: "אברכה את ה' בכל עת"

⁴⁸ השווה סידור רש"י לעיל ע"מ בת. ⁴⁹ לכאורה אפשר היה לפרש כוונתו שצריך אדם להודות לה' על הבנים שנתן לו גם אם הם רשעים משום שאף ורשע השורש לא נתקלקל ולא אבדה תקוותו וסוף כל סוף לא ידח ממנו נדח (וכמו שפירש השם משמאל בהגדה כאן את דרשת חז"ל במכילתא בא פסחא יב על הפסוק ויקוד העם וישתחוו (שמות יב כו) שדודו על בשורת הבנים אף שבבן רשע הכותב מדבר - העירני לכך ידידי האדמו"ר מסוכטשוב שליט"א), אולם ממה שכתב בסמוך שאפילו השטות טוב הוא מוכח שאין כוונתו שאף ורשע

רשב"ץ

להשיב על דרך החכמה לכל אחד מהבנים כפי דעתו, ומצינו בתורה שמנה כנגד ארבעה בנים חלוקים בשאלתם מה תהיה תשובת כל אחד מהם, ואנו צריכין לדרוש הפסוקים הנאמרים בתשובתן, על כן אנו צריכין לברך ברכת התורה על זאת הדרשה¹²² וכמו שאמרו בגמ'¹²³: "זימנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה [דרב] לתנויי לן פירקין בספרא דבי רב והוי קדים ומשי ידיה ומברך ומתני לן פירקין", על כן קודם אלו הדרשות אנו מברכין המקום שנתן תורה לעמו ישראל. **ברוך הוא**. מעצמו זולת ברכותינו.

לפני דרשות הפסוקים, ולא היה לו לומר אלא: לפי שאנו צריכים להשיב על דרך החכמה וכו'. ואולי כוונתו שסיפור יציאת מצרים אף שהוא כתוב בתורה אינו מחייב ברכת התורה משום שאינו "לימוד" אלא "סיפור", ולכן הוצרך לומר שמה שמברכים "ברוך המקום" שהוא ברכת התורה היינו משום שכבר יצאנו ידי חובת סיפור, ומה שאנו מוסיפים עכשיו הוא דרשות בדרך לימוד. והיינו מה שכתב: "להשיב על דרך החכמה". ¹²² השווה פירוש קדמון. ¹²³ ברכות יא ב וראה הע' 77 בפירוש קדמון.

לכם (שמות יב כו). ובפרשת קדש לי כתיב: והגדת לבנך ביום ההוא לאמר (שם יג ח). והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת וגו' (שם שם יד). ובפרשת ואתחנן כתיב: כי ישאלך בנך [מחר] לאמר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם וגו' (דברים ו כ), ובפסוקים הללו אנו מכירים שכנגד חכם ורשע ותם ושאינו יודע לשאל דיברה תורה.

פסוקים הסמוכים⁸³, שהרי מצינו ארבעה פסוקים חלוקים זה מזה על שאלת דורות הבאים, ויש לתמוה מה אלו ארבעת שאלות החלוקות, על כן ודרשו רבותינו כי הם כנגד ארבעה בנים החלוקים זה מזה בדעת וברשע ובתמימות. וכך הוא במכילתא⁸⁴: והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר (שמות יג יד), יש מחר שהוא לאחר זמן, כגון זה.

האמור כאן היינו דרך הדרש, שעל ידה ניתן לפרש את ארבעת הפסוקים החלוקים זה מזה. ⁸³ ר"ל: המובאים בסמוך. ⁸⁴ בא מסכתא דפסחא פרשה ית. וצ"ע מה עניינו לכאן. וממה שנראה לאורך כל הפירוש הזה שמגמת רבינו למצוא מקור לדברי מסדר ההגדה נראה שכוונתו למה שאמור בהמשך המכילתא: נמצאת אומר ארבעה בנים הם וכו'.

שצריך לדרוש ארבעה פסוקים חלוקים בעניינים⁹¹ שנאמרו בתורה בעסק ארבעה בנים, לכך מתחיל לברך את ה' שנתן לנו תורה שלימה, כי⁹² אחר שגאלנו ממצרים קרבנו לפני הר סיני, כמו שיעדנו בתחילה ע"י משה רבינו ע"ה כמ"ש: בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על הור הזה (שמות ג יב). ונקרא הקב"ה "מקום" לפי⁹³ שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו. וכענין: מעונה אלהי קדם (דברים לג כו) כדאיתא במדרש⁹⁴. ויש אומרים, כי אמר "מקום"

⁹¹ בהגדת פה ישרים: בעניינם. ⁹² לכאורה מכאן הוא טעם אחר, ונראה שתחילת דבריו אינם לתת טעם למה מברכים בלילה זה את ה' על נתינת התורה (שהטעם לזה הוא מפני שנתן תורה הוא ההמשך ליציאת מצרים כמו שהוא מפרש כאן) אלא למה מברכים זאת דווקא בשלב זה של ההגדה, שהטעם לזה הוא מפני שצריך לדרוש וכו'. בפ' ההגדה כ"ג (ה"ל בהע' 9) יש כאן נוסח שונה: לכך מתחיל לברך את השם שנתן לנו תורה שלימה אחר שגאלנו ממצרים כמו שיעדנו. ⁹³ כן פירש גם בשבלי הלקט. ⁹⁴ בראשית רבה סח ט: מן מה דכתיב "הנה מקום אתי" (שמות לג כא) וזו הקב"ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו, א"ר יצחק: כתיב "מעונה אלהי קדם" (דברים לג כו), אין אנו יודעים אם הקב"ה מעונו של עולמו ואם עולמו מעונו, מן מה דכתיב "ה' מעון אתה" (תהלים צ א) וזו הקב"ה מעונו של

העולם מקומו, כמו שנקרא ג"כ "מעון" שנאמר: מעונה אלהי קדם (דברים לג כו). ותמצא כי "מקום" עולה למניין "יהוה" בחשבון גדול⁹⁵, מנה היו"ד עשרה פעמים והה"א חמשה פעמים והוא"ו ששה פעמים והה"א חמשה פעמים יעלה למנין "מקום". ומפני⁹⁶ שעתה הוא מתחיל לדרוש פסוקים אמר "ברוך המקום וכו'" כאדם שרוצה לדרוש ואומר "בשם ה' אל עולם", ואח"כ מתחיל לדרוש.

שנתן תורה לישראל. פירוש⁹⁷ לדרוש הפסוקים הסמוכים

⁹⁵ היינו שמכפילים ערך כל אות בעצמה. וראה הגדה שלמה אות פא. ⁹⁶ השווה פירוש קדמון וריטב"א. ⁹⁷ "פירוש... זה מזה" - ר"י בן יקר.